

Проф. д-р ик. н. Камен Миркович

ПОЛИТИЧЕСКА ИКОНОМИЯ И ИКОНОМИКС: КРИТИКА НА СТАНОВИЩАТА ЗА ОБЩОТО И РАЗЛИЧНОТО МЕЖДУ ТЯХ*

Подробно е представена критиката на Ю. М. Осипов относно дисциплината икономикс, която той смята, че се окъсва от своя предмет и във връзка с това пледира за връщането на икономическата наука към нейните класически и философски основи. Направена е конструктивна критика на тезата на Осипов, като е обоснована необходимостта от синтез на икономикса и политическата икономия в теоретична икономика. В нея освен теорията за пределната полезност трябва да бъде разработена и теорията за пределната стойност, като двете да заемат равнопоставено място в икономическата наука.

JEL: A12; A13; B52

Дисциплината *икономикс* се чете в Университета за национално и световно стопанство, София, както и в други висши училища у нас, след 1990 г. С нея се замени преподаването на марксистката *политическа икономия*, което беше предизвикано от социално-икономическите и политическите промени в Източна Европа и по-специално - от отказа от централизирана планова икономика и прехода към развито пазарно стопанство. Академичната ни общност се отнесе добросъвестно към тази задача и с вътрешна убеденост в обективната необходимост и в научната обоснованост от такъв преход в съдържанието на икономическата теория. През последните 12 години постигнахме високо равнище на преподаването на икономикс, съизмеримо с това в престижни западни университети (а в отделни случаи - дори го надхвърляме). Бяха написани и издадени добри учебници по икономикс, извършват се и научни изследвания в тази област.

Същевременно битува и убеждението, че теоретичното равнище на политическата икономия е по-високо от това на икономикса, че за разлика от политическата икономия икономиксът се занимава само с икономическите явления, че той е повърхностна наука и не навлиза в дълбоката същност на икономическите процеси. Чуват се гласове и за възвръщане към класическата политическа икономия.

В разработката изразявам личното си становище по тези въпроси с цел да се породи дискусия, която да доведе до полезни резултати за разработването и преподаването на икономическата теория у нас.

Конкретният повод да се спра на поставените въпроси е проведената по тях дискусия от научни работници и преподаватели по икономика и по философия в Москва и Санкт-Петербург в края на миналия век, в която взимат участие значителен брой колеги. Най-ярък и обобщаващ израз на

* Доклад, изнесен на Национален семинар-дискусия по проблемите на икономическата теория, организиран от УНСС и проведен на 12.VI.2003 г.

нейната същност и насоченост обаче са становищата на проф. Ю. М. Осипов от Московския държавен университет относно икономическата цивилизация, научната икономия и тяхната есхатология, като в своята теория той обяснява по нов начин същността и развитието на съвременната икономика и икономическа наука.¹ Затова се спра подробно именно на тях.

Основни моменти в теорията на Ю. М. Осипов

За икономическата цивилизация

Ю. М. Осипов въвежда в широко обръщение понятието *икономическа цивилизация*, под която в действителност има предвид съвременната развита пазарна икономика (капиталистическата икономика). Според него икономическата цивилизация е особен тип или начин на реализация на стопанството (стопанството е по-широко понятие от икономиката). "И така, икономиката е такова стопанство, което се осъществява не просто заради производството и потреблението на богатата, заради удовлетворяването на потребностите и даже заради реализацията на живота, а заради ... парите, за тяхното производство и потребление, за удовлетворяването на паричните потребности и за реализацията на паричния, а по-добре би било да се каже - на "опаричността", живот."² Той разглежда икономиката като "парично стопанство", "парично-номика", "стойностно стопанство", "стойностно-номика", "капиталистическо стопанство", "капитално-номика", "икономическо стопанство" и т.н.

Икономическото стопанство е породено от *натуралното стопанство*, но продължава да съществува заедно с него и дори да си взаимодействува с него, тъй като никога икономика не може без натуралността и без натуралното стопанство, макар сама по себе си тя да е антинатурална, стойностна. Натуралното стопанство предшества икономическото, а след това започва преход от натуралното към икономическото стопанство, който в някои страни (от Третия свят и сред постсоциалистическите) продължава и досега. Икономическото стопанство притежава свойството историчност. *Историчността на икономическото стопанство (историчността на икономическата цивилизация)* се състои в това, че, *първо*, то е продукт на прехода от натуралното към икономическото стопанство и, *второ*, че в бъдеще е възможен преход от икономическото към някакво *неикономическо стопанство*.

Икономиката е особен исторически начин на стопанството. Възникнала от натуралното стопанство, тя го побеждава и подчинява на себе си. Осипов

¹ Вж.: Экономическая теория на пороге XXI века. Под редакцией Ю. М. Осипова и В. Т. Пуляева. Санкт-Петербург, Петрополис, 1996; Экономическая теория на пороге XXI века, т. 2. Под редакцией Ю. М. Осипова и других. М., Издательство "Юрист", 1998; Экономическая теория на пороге XXI века, т. 3 (Экономическая цивилизация и научная экономия). Под редакцией Ю. М. Осипова и Е. С. Затовой. М., Издательство "Юрист", 2000.

² Осипов, Ю. М. Экономическая цивилизация и научная экономия. - В: Экономическая теория на пороге XXI века, т. 3 (Экономическая цивилизация и научная экономия)..., с. 9.

го нарича *икономическа революция* (станала в Западна Европа), в резултат от която възниква икономическата цивилизация. В основите на икономическата цивилизация лежи явлението *икономизъм*, който се разпростира не само върху *стопанското стопанство* (производството и потреблението на богатата), но и върху *нестопанското стопанство*, т.е. върху целия социален и политически живот. Икономическата цивилизация се оказва нещо повече от собственото си стопанство - тя е не само начин на стопанство, но и начин на живота изобщо.

Икономическата цивилизация е основана на икономизма, на икономическата сметка, на икономическите оценки и решения. В икономическото има много социално, но не само социалното стои в икономическото. В последното се съдържа преди всичко това, което не е нито натурално, нито социално; за него е свойствено най-вече това, че е свързано с ненатуралността и несоциалността и даже с неикономическото, а именно това, което е технологичното. В икономиката и в икономизма има много технологично. Икономическото създава свой *икономизиран свят*, в който целият живот на човека се икономизира. Човекът живее в условията и в рамките на икономическата цивилизация. Природно обусловеното стопанство се замества и се допълва от неприродното - от икономически обусловеното стопанство, от *икономизацията на стопанството*. Неприродното икономическо стимулира неприродното технологично. Икономическата цивилизация е преди всичко технологизирано стопанство, тя е технологизирана и техногенна цивилизация. Освен това няма икономика без политика, без държавни органи, без собственост, без присвояване, без експлоатация. Икономиката пронизва всички страни на обществения живот. Тя е цивилизация в цялото ѝ качествено многообразие.

Не съвременната религия е породила икономиката, а обратно. Тя е породила и собствената си икономическа наука. В икономическата цивилизация има приоритет на икономическото над идеологическото. Не стойността произтича от религията и науката, а обратно - те произтичат от стойността. Стойността е първична, макар че пълното ѝ освобождаване във функционален аспект е обусловено от съответните религиозни и идеологически преврати. Налице е исторически триумф на икономическата цивилизация. Свидетели сме не само на разширяваща се икономика, а на нейната решителна планетизация, на икономизация на планетата и на близкия Космос. Сферата на икономиката неотклонно се разширява, а икономическият свят се усложнява.

За научната икономия

Ю. М. Осипов използва понятието *научна икономия*, без да го отъждествява с *икономическата наука*. В светлината на неговите схващания това не е случайно. Той смята, че икономическата наука е по-широко понятие от научната икономия. Последната (той има предвид съвременната научна

икономия, т.е. икономикса) е фундаменталната част на икономическата наука (извън тази част стоят положения, които могат да бъдат отнесени към *икономическата практика* и към някои технически аспекти на икономиката, но такива, към които икономическата наука има отношение). Научната икономия е призвана да опише, поясни и осмисли икономическия свят, както и да го идеологизира, критически да го оцени и да обоснове неговото усъвършенстване и преобразуване. Тя обаче е нито собствено религиозна, тъй като икономическият свят е достатъчно десакрализиран (макар исторически при възникването си икономическата наука да се е докоснала до религията), нито собствено философска (макар исторически икономическата наука да е произлязла от философията).

Икономическата цивилизация не може да има друга идеология освен научната (каквато роля изпълнява научната икономия), тъй като научната идеология притежава необходимата за идеализацията на икономиката потенция към определеност, практицизъм и прогрес. Тъй като икономиката по принцип е близка (клони) към науката, а науката - към техниката и технологията, икономиката извиква на живот науката и техниката, а те от своя страна се обръщат към икономиката, като я възприемат като органично свързана с тях. "Научната икономия е такъв исторически факт, какъвто е и самата икономическа цивилизация. Нещо повече, научната икономия, както, разбира се, и цялата икономическа наука, е най-важна съставна част на икономическата цивилизация. Икономиката, разкъсвайки неикономическия заслон над социо-стопанското битие, е пробудила научната мисъл и е породила заедно с икономическата цивилизация и научната икономия. Научната икономия е положила огромни усилия за утвърждаването на икономическата цивилизация. Без научната икономия не бихме могли да опознаем икономиката, икономизма и икономическата цивилизация, макар че, разбира се, пълното им познание е възможно само с привличането на знание, излизащо извън границите на собствената икономика, т.е. изисква метапознавателен подход, който се дарява предимно от философията и религията."³

Според Осипов научната икономия е самоограничена. В това отношение трябва да се вземат под внимание разработените от него положения.

Първо. Всяко знание се самоограничава и затваря в самото себе си, защото като специализирано знание се стреми към специализирана чистота. Това го отделя от другите знания, които са му ненужни и даже вредни, но с това трябва и да приключи неговото съдържателно самоограничение. Проблемът обаче се свежда не до самата специализирана цялостност на знанието (което е нормално), а до някои пороци, които се проявяват неизбежно в достигнатата специализирана, но самоограничена цялостност.

³ Осипов, Ю. М. Икономическая цивилизация и научная экономия..., с. 14.

Идва момент, когато: специализираното самоограничено знание не забелязва и не може да обясни цялото съдържателно богатство на специализирания предмет; специализираното знание започва да противоречи на самото себе си; то не е способно да прозре новото в своя предмет; нещо повече, оказва се неспособно да види превръщането му в нещо друго. Разбира се, специализираното знание може да използва собствени резерви, като направи преход към ново постулиране, към нова аксиоматика и нова парадигма на своя предмет, но тези резерви са ограничени, тъй като въпреки това знанието си остава в рамките на своята специализирана чистота. В действителност истинският преход трябва да се основава върху странично (друго) знание, а това изисква излизане от границите на специализираното.

Второ. Научното знание се е формирало и утвърдило в негативистка борба с религиозното и философското знание. Самата наука е въвела различието между научното и ненаучното знание, като е вмъкнала в последното не само битовото (научно неосмисленото) знание, но и много от философското и почти изцяло религиозното знание. Според науката всичко, което не съответства на критерия за научност, не само не е научно, но и въобще не притежава някаква значителна ценност. *Научното знание обаче далеч не е цялото знание.* Нито религиозното, нито в своята основа философското знание могат в пълна степен да се причислят към научното, тъй като те не почиват изцяло върху критериите за достоверност, доказуемост, логичност и практическа значимост, приети в научното знание. Но религията и философията са също знание. Научното, макар и разнообразно, е достатъчно бедно знание, тъй като науката се ограничава в сферата на онова битие, която тя може да познава само по научному. Но това не е цялото битие, тъй като в него има много, което не може да се познае чрез науката, а по друг начин на познанието - чрез метода на въображението и откровението. Има зона на науката, на научното изследване и научното знание, а има и зона, излизаща извън пределите на науката, т.е. зона на не-науката, на не-научното размишление, на не-научното знание (в крайна сметка това е зоната на не-съвсем-науката, на не-съвсем-научното размишление, на не-съвсем-научното знание). Това е зона на научна неопределеност, която не може да се обхване от науката и която е *зона на трансценденталността*, в случая - на *икономическата трансценденталност*. Това е нещо свръх разума, макар и достъпно в някаква степен за разума, но достъпно не по научен, а по мирогледен и по откровенчески начин. Науката е необходима, но: не можем да се задоволим само с научното знание, незабелязвайки другите видове; не трябва да разглеждаме научното знание като нещо по-висше в сравнение с другите знания, тъй като това съвсем не е така; необходимо е да видим ограничеността на науката, а не да се опиваме от науката и научното знание, да не изпадаме в илюзията на сциентизма, да не забравяме, че без философията и религията тя е пуста. Необходимо е не само да виждаме

великата значимост на науката в познанието и в преобразяването на света, но и нейната велика ограниченост.

Трето. Научната икономия е произлязла от философията, а в нещо - и от религията. Но както всяка друга наука, и научната икономия в крайна сметка е презряла своите родителски източници, прекъсвайки връзките си с тях, и по такъв начин напълно се е превърнала в "научна наука". Окончателното откъсване на научната икономия от философията и религията настъпва в средата на XX век, когато практицизмът и математиката побеждават *теоретичната икономия*, като я превръщат в директен образ на точна наука. Научната икономия винаги е била "научна наука", но в основата си това не е станало изведнъж. Сциентизацията на икономическото познание се е осъществявала постепенно. И докато все още теоретичната икономия е *политическа икономия* в нейния класически вид (в средата на XIX век), тя си остава в определена степен и философска (намираща се в родство с философията) наука. От този момент нататък, когато теоретичната икономия не е могла повече да се нарича политическа икономия, тя се превръща в собствения смисъл на думата "научна наука". Новото име на теоретичната икономия е *икономикс*. Политическата икономия е повече миросгледна, обяснителна и социална наука, отколкото икономикса. Икономиксът клони към функционалността, конструкционизма, технологичността, той е повече служебно, отколкото миросгледно познание.

Четвърто. Като става икономикс, теоретичната икономия отстранява от себе си изцяло социално-моралната съставляваща, която е съществувала в политическата икономия, и създава "сладкия" математизиран мит за оптимизационното търсене на оптималния производствен ефект при ограничени производствени ресурси, насочен към задоволяването на постоянно нарастващите потребности на населението. При такъв предмет може да става дума само за рационалните ежедневни управленски и самоуправленски действия на потребителите, производителите и на останалите икономически агенти, които вземат икономически решения. Така има място за специализираното знание за предмета на тази наука, което изпълнява не само познавателна, но и служебна роля. При политическата икономия науката разказва за икономическото устройство на обществото, а при икономикса - за технологията на икономическия процес, за неговата субективност и факторна организация. И в двата случая науката се оказва ограничена, тъй като е частично съответстваща на предмета и в значителна степен несъответстваща на него; едновременно е достатъчно близко и достатъчно далеч от предмета, така че в определена степен той е реалистичен и същевременно - митичен.

Пето. Във всяко знание има едновременно нещо реалистично и нещо митично, но уж като че ли такива знания като религията и философията са повече митични в сравнение с науката, докато тя е като че ли повече реалистична в сравнение с религията и философията. Само че зад

привидната реалистичност на науката може да се крие твърде много митичност, а зад привидната митичност на религията и философията - твърде много реалистичност. Знанието, което е научно, неизбежно се самоограничава. То ражда прекалено много митове и изпада в противоречие със самото себе си, тъй като по принцип отхвърля митологията. Като се откъсва от религията и философията и като смята единствено себе си за истинно, научното знание ражда само отрицателни митове, зад които се скриват неговите заблуждения. Научното знание е необходимо, но не трябва да се абсолютизира. То не бива да се култивира за сметка на другите знания (философското и религиозното), които са не по-малко истинни, а в определени сфери на знанието - даже и по-истинни. Колкото по-дълбоко се навлиза в света и се достига по-близо до абсолюта, толкова науката е по-слаба, а философията и религията - по-силни. Затова в сложния познавателен процес е необходимо органично съединяване на всички видове знания.

Шесто. Научната икономия (т.е. най-новата теоретична икономия) е самоограничена, защото: а) нейното знание е разделно, тъй като при силно сциентисткия подход не може да има единна теоретична икономия, а тя е сбор от различни теории; б) това е знание, което отдава предпочитания на повърхността на икономическите явления и на повърхностните взаимовръзки и което изкуствено се ограда от неповърхностната сфера на *икономическото битие*; целеопределеността на икономическото построение в научната икономия е повърхностна и оттук - тя е плоска, фрагментарна, условна, ограничена, виртуална, немного реалистична и твърде отрицателно митична; до голяма степен научната икономия е *виртуална икономическа теория*; в) има противоречие между определеността на знанието и на предмета на научната икономия: нейното знание е твърде технологизирано, докато предметът ѝ (икономиката) не е технологичен, той е социален, хуманитарен и трансцендентален; г) нейното знание е твърде математизирано - не за отделните части, където действително се налага математиката, а в общото, където тя изобщо не се изисква (откъдето е и наличието на математизирана аксиоматика, която обслужва не частните задачи, а самото общо познание на предмета, представено като резултат от математическо постулиране, което е различно от реалното постулиране). Очевидно е откъсването на съвременната научна икономия (икономикса) от реалността, което е и най-голямото потвърждение на нейната (неговата) самоограниченост.

Седмо. *Класическата политическа икономия* (като тази на А. Смит, Д. Рикардо, К. Маркс) също се оказва самоограничена в определена степен, но за разлика от съвременната научна икономия нейното откъсване от реалността не е толкова очевидно. Това е така, защото класическата политическа икономия не се опита да замени реалната с виртуална реалност, както това прави икономиксът в неговата глобално математизирана

интерпретация. Съвременният икономикс до такава степен прави последователно глобалната математическа интерпретация на предмета, че от моделирания от него предмет изчезва икономическата му природа и икономиксът в крайна сметка се представя като технологикс. По такъв начин той е висша степен на научно-сциентистки подход към икономическата реалност. Класическата политическа икономия се стреми да обясни икономическия свят по научному, както и да даде препоръки за неговото изменение и подобрене, но все още при допускането за творчество на хората (на социума), а не за пълното конструиране на нова реалност за социума, както това прави икономиксът. Оттук - в политическата икономия има нещо много вярно, още повече, че тя не се е откъснала изцяло от философията и религията, т.е. била е способна към по-реалистично отношение към реалността, отколкото съвременното "онаучено" знание (знание, овладяно и обладано от науката). Бацилът на сциентизма обаче така е успял да надвие и политическата икономия, щото последната, вече скъсвайки с идеализма и попадайки в материализма (който стои много по-близо до науката), се опитва да даде строго (и тясно) материалистическо обяснение на света и да предостави съответстващи на него препоръки за неговото (на света) усъвършенстване.

Осмо. Класическата политическа икономия съдържа (според Осипов) определени противоречия, които тя самата е създала и не е била в състояние да разреши. По-нататък посочваме някои от тях.

А. Първото противоречие е това между теорията за стойността и теорията за труда. Трудът е едно от най-важните стопански явления и един от най-важните фактори на производството. Политическата икономия обаче му придава по-голямо значение от това, което в действителност има, като го обявява не само за участник в производството на стойността и на богатата, но и за източник и при това, единствен източник, на *стойността*, както и за нейна *субстанция*. Това е направено в полза на научността, т.е. на материалистическото обяснение на стойността, която, общо казано, не е материално, а идеално явление. Това е най-голямото заблуждение на класическата политическа икономия, което довежда до немалко други заблуждения и грешки. В действителност с помощта на *трудова теория за стойността* не са могли да бъдат обяснени удовлетворително нито стойностните явления на икономиката, нито самият икономически процес, нито природата на икономиката, нито нейното историческо развитие. Благодарение на трудова теория за стойността на икономиката е дадена предимно натуралистична, а даже и предимно технологична характеристика. Като цяло е преувеличена ролята на труда изобщо и ролята на наемния труд в частност, а върху тази основа - и ролята на наемните работници (на пролетариата). Същевременно е подценена ролята на стойността, *нейната трансценденталост*, оценяващите и регулиращите ѝ функции в икономическите процеси.

Б. Второто противоречие е между теорията за капитала и теорията за труда. То произтича от противоречието между теорията за стойността и тази за труда. Политическата икономия правилно разбира *капитала като самонарастваща стойност*, както и правилно отчита ролята на труда като фактор, който има отношение към производството на стойността и на капитала. Но като абсолютизира ролята на труда в производството на стойността, политическата икономия достига до извода, че капиталът не е просто нещо, върху което трудът оказва производително въздействие, а нещо, което е непосредствено въплътен труд, и при това, първо, въплътен труд на наемните работници и, второ, незаплатен труд (т.е. труд, присвоен от работодателя). Капиталът се оказва присвоен и натрупан труд от собствениците, макар и да не се присвоява трудът на наемните работници като такъв, а резултатите от него, т.е. да се присвояват произведените с помощта на този труд блага, в които е въплътена произведената стойност. Наистина стойността произвежда стойност (това е капиталът като самонарастваща стойност) с помощта на труда (в т.ч., разбира се, и с помощта на този на наемния работник), но не само с труда на наемния работник и не само той произвежда стойност, в която единствено да се въплътява. По такъв начин политическата икономия придава съдбоносно за капитала значение на труда и поставя капитала в пълна същностно-съдържателна (при това умозрителна) зависимост от наемния труд, като така обосновава претенцията на труда не само за диалог по цената му (което е разбираемо за работниците и без политическата икономия), но и за отхвърлянето на капитала чрез въстание на наемния труд против капитала, присвояващ като че ли част от труда, който на него не му е положено да присвоява. След подобно отхвърляне на капитала от труда бившите наемни работници установяват такъв ред на стопанисване, при който изчезва не само капиталът, но и стойността (според класическата политическа икономия). Трудът, разбира се, остава, но неговите резултати вече принадлежат на работниците. Вече знаем до какво доведе това - до централизирано стопанство (социализма), което не само не остави на работниците резултатите от техния труд, но им отне и възможността свободно да стопанисват.

В. Третото противоречие е това между теорията за стопанското развитие (предлагана от класическата политическа икономия) и реалното историческо развитие на човечеството. Оказва се, че нито апологетиката на капитала, нито апологетиката на труда могат да дадат реална представа за историческото развитие на човечеството в стопанската област, както и да за стопанското му бъдеще. В действителност нито капитализмът бърза да слезе от историческата сцена, нито социализмът реално заменя капитализма. Анализите показват, че ще настъпи ерата на *постикономиката*, която може да бъде наречена техностопанство. То ще преодолее икономиката, като замени обективно-стихийния процес на социалната самоорганизация на икономическото стопанство с процес на техническа организация на

стопанския живот, в който ще останат елементи на самоорганизация (последната вече няма да е социална, а техническа).

Девето. Научната икономия трябва да преодолее своята самоограниченост, отстранявайки външните (по отношение на заобикалящата я реалност), както и вътрешните (концептуалните) противоречия. Това може да стане само ако тя преодолее откъсването си от другото знание - както от неикономическото, така и от не-научното. Тя трябва да преразгледа своя предмет, който сега е доста тесен, условен и специален. Научната икономия освен *икономическото знание* трябва да възприеме и *неикономическото*, както и да се възвърне към собственото философско знание и в определена степен - към религията. Колкото и да е трудно, тя трябва да приеме в себе си и идеалното, трансценденталното, страничното знание. Става дума не за разтваряне на науката във философията, а за възраждането на философския подход към решаването на задачите на научната икономия. Философията обикновено се възприема като отвлечено и практически недостоверно знание. В действителност обаче научната икономия трябва да стъпи върху определен мироглед, който е свързан с философското знание. Това ще позволи на високообразования човек да намери ценното за себе си, да стане философически (а не философстващ) човек. Без да се отменя научната икономия, тя трябва да стане и философия на стопанството, което ще е положително обновяване.

Към търсенето на нова парадигма на теоретичната икономия

Независимо от това че в крайна сметка Ю. М. Осипов ще достигне до извода за есхатологията на научната икономия, той поставя и въпроса за търсенето на нова парадигма на теоретичната икономия (научната икономия според него е съвременната форма на теоретичната икономия). В този опит се съдържат твърде интересни положения:

Първо. Класическата политическа икономия - това е теоретичната икономия, свързана с класическата философия. Тя, а значи и класическата *икономическа парадигма*, се основават върху класическата философска парадигма, която изхожда от трансценденталната трактовка на световното битие, от признаването на съществуването на недостъпна за непосредствено възприемане от човека на част от света, а също и от признаването на съществуването зад явленческата (феноменалната) страна на мирозданието на негова същностна страна. Според парадигмата на класическата философия задачата на познанието на света се свежда не до констатирането на феноменалния свят, а до проникването в същностния свят. Ето защо свързаната с нея теоретична икономия, т.е. политическата икономия (респ. класическата политическа икономия), признава тази онтологична и гносеологична постановка и се посвещава не само на фиксирането на *икономическите явления*. Затова дълго време теоретичната икономия си остава класическа теоретична и политическа икономия.

С последвалото откъсване на теоретичната икономия от философията се извършва паралелно с него откъсване и от нейната същностно-явленческа, трансцендентална парадигма, т.е. икономическата парадигма престава да бъде *трансцендентална*. Затова общата *дефилософизация на теоретичната икономия* се съпровожда с нейната декласификация, с превръщането ѝ от класическа в некласическа икономия, вече почти несвързана и дори изобщо несвързана с философията, т.е. съпровожда се с превръщането ѝ в икономикс.

Класическата теоретична и политическа икономия основава своите концептуални конструкции върху фундаменталното понятие за *стойност*, което е нещо същностно по отношение на явленческия икономически свят. Наличието на понятието за стойност е верен признак за класичността на всяко теоретично икономическо построение. Затова пък отсъствието на понятието за стойност е индикатор за неговата некласичност, за феноменалистичния му характер. Класическите икономически теории се отличават помежду си по една или друга трактовка на стойността, а некласическите - по акцентирането върху един или друг елемент от феноменалните (явленческите) зависимости.

Второ. За съвременния икономикс е характерно некласическото знание, тъй като той не си поставя за задача да проникне в същностния икономически свят, а се задоволява с феноменалния, и то преди всичко с неговото количествено отразяване. Може да се каже, че съвременният икономикс е математизирана версия на икономиката, предназначена за решаването на технологични операционни задачи. Увлечението на икономикса по явленията и по тяхното количествено битие води до напълно условно отразяване на икономическата реалност, а не до нейното онтологично изобразяване в цялото ѝ феноменално-същностно битие. Икономиксът подхожда към икономиката като към механистичен механизъм, какъвто тя (икономиката) изобщо не представлява, особено в светлината на нейната класическо-философска интерпретация. Икономиксът обеднява *икономическата онтология*, като предлага твърде прости и механични модели. Загубата на същност се превръща в загуба в качествено интерпретиране на самите икономически явления, за които не може да се каже вече нищо съдържателно, освен да се извърши тяхното условно символизирано обозначаване. Превръщането на икономическите явления в условни точки, траектории на движения и механични взаимодействия, както и оперирането със знаци и формули, води до изхвърлянето от икономическата картина на *икономическото съдържание*. При икономикса е налице само описание и показване на предмета на икономиката, а не неговото разкриване, характеризиране, обяснение и постигане.

"В своята най-последователна реализация икономиксът се оказва не толкова обективно, колкото субективно, даже субективно-идеалистическо знание. Това е твърде егоантропоцентрично знание, поставящо човека, който

го ползва, в положение не на наблюдател, познавател и сътрудник на икономическото битие, а в положение на негов непосредствен създател - по цифри, формули, абстрактни модели, технически разчети. Икономикът - това е *икономическа инженерия*, обслужваща и умножаваща един изкуствен (техницизиран, сциентизиран, проекционен) стопански и социален свят... Триумфът на некласиците обаче никак не е убедителен, тъй като потребността от класическо виждане на икономиката съвсем не е изчезнала. Нещо повече, тържеството на некласиците, ясно обозначаващо тяхната ограниченост, изяви острата нужда от възраждането на класиците, от извършването днес именно на класически по своя дух и методология изследвания. Настъпи моментът на новото възвръщане към философията на стопанския живот."⁴

Трето. Необходимостта от класическото икономическо знание нараства. Неговото просто възпроизвеждане обаче няма да даде нищо ново. Необходимо е търсенето на нови решения в рамките на класическия подход. Става дума предимно за нова трактовка на стойността, която би извадила класицизма от неговите затруднения в тази област. Тези затруднения са преди всичко мирогледно-методологични. Те се свеждат предимно до научната интерпретация на стойността или до това, че почти не се взема под внимание *трансценденталността на стойността* (признавана от философията и непризнавана от науката). В края на XX век вече и науката като такава (но не и политическата икономия) заговори за трансценденталността на света. В периода на възникването и тържеството на политическата икономия за трансценденталност не е могло и да става дума. Проблемите на съдържателната природа и количествената определеност на стойността се решаваха чрез аналитико-натуралистичен подход към икономическата реалност. Политическата икономия търсеше само материалната субстанция на стойността, стойностните взаимодействия между стопанските елементи, тяхното особено стойностно свойство, антропологичната обусловеност на стойността. Без да се разделя изцяло с философията, но все повече като се отчуждаваше от нея, тя се стремеше да намери чисто научния отговор на фундаменталния въпрос на теоретичната икономия - въпроса за стойността. Политическата икономия се стремеше в действителност към физически, а не към метафизически отговор, т.е. към отговор, който по своята същност е нефилософски.

"Стойността не е еманация (отделяне, продукт) на обществената стопанска система в нейната цялост, основана върху общественото разделение на стопанството и обмяната на богатата, на труда и на стопанисването. Стойността не е извън системата (която е полезно да се нарича икономическа в отличие от натуралната). Стойността не предшества

⁴ Осипов, Ю. М. К поиску новой парадигмы. - В: Экономическая теория на пороге XXI века, т. 2. Под редакцией Ю. М. Осипова и других. М., Издательство "Юрист", 1998, с. 7.

тази система..., тя се проявява в нея и в нейните елементи, без да има собствено субстанционално битие. Битието на стойността е въплътено битие, въплътено в нещо, което не е самата тя непосредствено. Стойността се проявява, тя е определима в стойностните явления и чрез тях, тя се открива, но сама по себе си, в своето собствено естество, тя никога не се представя. В нея даже няма собствено, непосредствено представляващо я проявление, а тя се проявява в света на нестойностните проявления (цената, която е количеството на благо-еквивалент, не е самата стойност, а нейно проявление; парите, които са благо-еквивалент, не са самата стойност, а нейно проявление). Да бъдеш въплътител и представител на стойността още не означава да бъдеш самата стойност или нейно собствено явление. Стойността е във всичко, но нея я няма сама по себе си; тя е (направена, б.а. К.М.) от всичко, но не и от самата себе си; за нея може да се говори, но тя не може да се съзри; тя действа, но не сама по себе си. Стойността е трансцендентална (и при това, да забележим, не е мистична). Стремехът да се открие стойността сама по себе си, т.е. да бъде строго научно (физически, а не метафизически) определена, се натъкна на невъзможността от такова определяне. Нито трудовата концепция за стойността, нито някаква друга концепция са решили и не можаха да решат този проблем. Стойността си остана тайна, каквато винаги е била и е трябвало да бъде. Но ако за трансценденталната трактовка в тайната на стойността няма никаква тайна, тъй като тази трактовка се основава именно върху признаването на тайната на стойността и на иманентността на стойностния феномен, то за научната трактовка тайната на стойността остана и си остава в пълна степен неразгадана."⁵

За есхатологията на икономическата цивилизация и на научната икономия

В своите по-нататъшни разсъждения Осипов стига до заключението, че предстои да се извърши обективен процес на есхатология на икономическата цивилизация и на научната икономия. Под *есхатология* се разбира завършване (отмиране) на определено явление, без обаче то непременно и напълно да изчезне (т.е. възможно е или да има, или да няма пълна смърт на явлението). При всяко положение обаче в това явление настъпва дълбоко същностно преобразуване, придружено от неговото качествено отслабване в досегашната му същност. Това позволява да се говори за слизване на явлението от главната историческа сцена.

Под *есхатология на икономическата цивилизация* Осипов разбира "не пълното изчезване на икономиката и на икономическото начало, а достатъчно забележимото отстъпление на икономическата цивилизация пред други - вече неикономически, начини на организация на стопанския живот, но отстъпление, което е повече преобразователно, отколкото от някакъв друг

⁵ Осипов, Ю. М. К поиску новой парадигмы....., с. 8-9.

характер". Централно място в основата на този процес стои *екологичното несъответствие* между икономическата цивилизация и заобикалящата я среда. Настъпва дълбок конфликт между икономиката и екологията (екологичното битие). Същността на това несъответствие (и дори конфликт) се състои не само в това, че икономиката поражда екологичния проблем (т.е. заплахата от пълна екологична катастрофа), а и в това, че икономическата цивилизация не е в състояние да разреши този проблем. С други думи, функционалният конфликт се оказва и смислов, следователно икономиката по принцип е несъвместима с екологията. Икономиката не дава възможност на човечеството да реши екологичния проблем, тъй като производството на стойност заради самата нея (*самонарастването на стойността*) не може (поради вътрешната си определеност) да се съобразява с потребностите на природата. Обратно, такова производство по своята същност, цели и резултати е фундаментално антиприродно.

По повод на това Ю. М. Осипов пише следното: "Икономическата цивилизация поглъща, преработвайки, всяка външна среда и като че ли най-вече природната, създавайки навсякъде неприродна, изкуствена среда, при това сравнима по своите мащаби и даже по сложност с природната. Икономиката измества природата, заменяйки я с неприрода. Същевременно се измества и природният живот. Икономиката, като удовлетворява т. нар. нарастващи потребности на хората, а в действителност задоволявайки растящите свои, т.е на икономическата цивилизация, потребности, заменя природния живот с неприроден, а съответно на това и самият живот се заменя с неживот, подготвяйки го към пълна смърт. И не трябва да се надяваме, че икономическата цивилизация е способна да реши глобалния екологичен проблем само като насочва към екологията необходимите инвестиции. Как може да се случи това, ако инвестициите трябва да бъдат изгодни за икономиката, след като тяхната реализация е свързана с нови неприродни достижения, след като самата логика на икономическото стопанисване е далеч от тази на екологичното стопанисване? Всичко тук стои на обратно - екологичното стопанисване не може да бъде икономическо, то трябва да е не-икономическо. Екологията отрича икономиката, възбуждайки с това най-мощтен есхатологичен мотив в историческото съществуване на икономическата цивилизация."⁶

По-нататъшните разсъждения на Осипов относно *икономическата есхатология* (т.е. относно есхатологията на икономическата цивилизация и на научната икономия) се свеждат до следното:

Първо. Глобалността на екологичните проблеми се състои не само в планетарния мащаб на икономическата цивилизация и в нейната антиприродна цялостност, но и в пораженията, които тя нанася върху цялото жизнено пространство във всичките му качествени измерения. Икономиката

⁶ Осипов, Ю. М. Экономическая цивилизация и научная экономия..., с. 30-31.

противостои не само на природата като такава, тя противостои и на човека, на социума, на етноса, на културата, на психиката, на духа и на всичко това, което обикновено не отнасяме към природата. Икономическата цивилизация е не само икономика, икономически начин на стопанство и икономическа сметка. Тя е и целият свят, в който се намира и много неикономическо, което обаче от своя страна така или иначе е създадено от икономическата цивилизация, подчинено е на нея и я обслужва. Потребявайки неикономическата среда, икономическата цивилизация създава своя, проикономическа среда, в която тя може да съществува. Икономическата цивилизация - това е още и икономизираният свят, който е съгласуван с нея и който я поддържа.

Второ. Животът не се свежда изцяло само до икономиката и затова икономизацията на средата не е и не може да бъде пълна. Ето защо пълната икономизация означава пълна катастрофа. Последната все още не е настъпила и затова в живота е останало още доста неикономическо, което е икономизирано, но не напълно, което още е способно да се противопостави на икономическото, да му противоречи и да му се съпротивлява. Това съпротивление е свидетелство, че все още има живот, но е и сигнал за надигщата се катастрофа. При благоприятно стечение на обстоятелствата то е залог за спасението на човечеството, възможно даже и след катастрофата.

Трето. Икономизацията е извършила своето дело, превръщайки целия обитаем свят в икономически свят. "Тя обаче породила и заплахата от превръщането на този свят в неприроден и в нечовешки, т.е. състоящ се от неприрода и населен от нечовеци, както и от превръщането на днешния свят в нищо. Икономизацията на света се превърнала в проблем за есхатологията му. А в това стои и проблемът за есхатологията на икономиката, но вече в противоречиво състояние: от една страна, като отрицателна есхатология на икономиката, свързана с гибелта на света, а, от друга, като положителна есхатология (на икономиката, б. а. К.М.), обусловена от спасението на света чрез неговото освобождаване от икономическото насилие. Но във всеки случай на дневен ред е есхатологията на икономиката."⁷

Четвърто. Външният конфликт между икономическата цивилизация със заобикалящата я среда е достатъчно очевиден. Не така очевиден обаче е вътрешният конфликт в самата икономическа цивилизация, който се свежда до конфликта между собствената (вътрешноприсъщата) икономическа организация на стопанския живот и онази организация, която се оказва породена от икономиката и необходима на нея, но която в един прекрасен момент е станала противостояща на икономическата организация, и то вече не на живот, а на смърт. Тази нова организация на стопанския живот, създадена от собствената му икономическа организация, е технолого-

⁷ *Осипов, Ю. М. Экономическая цивилизация и научная экономия..., с. 32.*

информационно-мениджърската организация (ТИМ-организацията). Може да се окаже, че икономическата организация (организацията-майка) на стопанския живот вече не е толкова нужна и че тя може напълно да бъде заменена от ТИМ-организацията (организацията-дъщеря), която е била създадена и развита до крайност от самата икономическа организация и е била нейната гордост.

Икономическата организация е стойностна (пазарна) организация, която не просто включва в себе си стойността, не само се базира върху нея, но и се реализира по стойностен начин (чрез пазара), т.е. тя е реализация на стойността. Последната е социална, обективна и трансцендентална, така че икономическата организация е организация, която в основата си се осъществява сама по себе си, чрез цялото общество и като че ли по тайнствен начин. Икономическата организация се реализира чрез и в обществото по невидим начин; тя е наистина самоорганизация, действаща по обществен начин в обществената среда и произтичаща от обществото. Колкото и да приказваме за субективните предпочитания на икономическите агенти, то, *първо*, икономическата организация идва сама по себе си (т.е. самостоятелно) и се възприема от всеки икономически агент като нещо, идващо отстрани (като външна сила) в икономическото пространство и, *второ*, всички субективни действия на икономическия агент са действия с външен по отношение на него свят, който е организиран и организиращ се без него, макар и приемащ неговото (на агента) участие. Така че икономическият агент има работа с действително социална, обективна и *трансцендентална икономическа организация*. Опитите тя да бъде заменена с друга (съзнателно изградена, централизирана организация), както е било при социализма, претърпяха провал. Затова икономическата организация все още продължава да бъде абсолютно необходима. Тя обаче породила ТИМ-организацията, нуждаейки се и взаимодействайки си с нея и вече е немислима без нея. Възниква обаче въпросът доколко ТИМ-организацията се нуждае от икономическата организация.

Наистина все още ТИМ- организацията е подчинена (даже е съставка) на икономическата, но може да се предполага, че тя (*непазарната организация*) може да се развие дотолкова силно и до такава степен, щото да се окаже способна да замени последната (*пазарната организация*), т.е. да изчислява, разпределя и насочва стойността, но без стойността, не по стойностен начин. Това е положение, при което ТИМ-организацията вече съвсем не се нуждае от икономическата организация. Ако икономиката не може без ТИМ-организацията, то от това не следва, че последната изобщо не може без икономическата организация. Докато свързването на икономическата с ТИМ-организацията генетично и функционално е напълно оправдано, то свързването на ТИМ-организацията с икономическата не е вече толкова несъмнено. ТИМ-организацията, като достига определена степен на развитие, т.е. като заменя все повече със себе си икономическите

субекти и икономическото общество или, което е същото, като заменя пазара, става способна да взема решения изцяло вместо икономиката, т.е. вместо обществото, вместо обективността и вместо трансцендентността, като превръща субектите и обществото в елементи на глобалната ТИМ-организация. Свидетелство за превръщането на такава възможност в действителност е бурно развиващата се техно-информационна цивилизация, която може изцяло да прекрои света.

Пето. Замяна на пазара с ТИМ-организация все още няма, но вече не съществува и този пазар, който да е свободен от нея. ТИМ-организацията започва да измества икономическата. Но макар че икономиката вече ползва ТИМ-организацията, в главното тя все още не се свежда до нея. Наближава обаче моментът, когато икономиката, завършвайки своето историческо съществуване, т.е. загубвайки такива начала като социалност, обективност и трансценденталност, вече престава да бъде самоорганизация. ТИМ-организацията, която идва на нейно място, не притежава качествата на социалност, обективност и трансценденталност. Тя е просто организация, макар и да има свой вътрешно техно-самоорганизационен момент, каквито са информационните технологии. Ще настъпи момент, когато нито един икономически агент няма да може да действа извън ТИМ-организацията. Така той "доброволно" влиза в нейния състав, като се подчинява вече не на стойността, а на техническата организация на стопанството. Макар и парите, цените, капиталът и другите пазарни елементи да останат, те вече не са собствено икономически явления - тяхната природа ще бъде друга - технолого-информационна. Стойността (респ. икономическата сметка) ще отстъпи място на техническата сметка. В икономическото стопанство ще възцари *техномиката*. Новите информационни технологии ще вземат на отчет дейността както на всеки човек, така и на глобалното стопанство. Общата десакрализация на живота и културата, изобщо настъпващата бездуховност, способстват за дехуманизацията и десоциализацията на човека и превръщат него и обществото в нещо техноподобно. Извършва се есхатология на икономиката - тя се превръща в постикономика.

Шесто. В резултат от есхатологията на икономиката възниква и проблемът за *есхатологията на научната икономия*. Това е разбираемо, но не така просто. Икономиката не е просто отразена в научната икономия, тя я оправда (обоснова) и в известен смисъл и създаде. Научната икономия е апология на икономиката - нещо, което всички осъзнават. По-малко осъзнато обаче е друго - научната икономия, като се превръща (в отговор на изискванията на реалната стопанска практика) във все повече количествено-сметна, механистична, математизирана и технолого-информационна наука, т.е. като става все по-малко икономическа наука, тя (в действителност) полага значителни усилия за реализация на есхатологичната тенденция в икономиката. Като се е съгласила на своята собствена есхатология, икономическата наука вече работи за есхатологията на самата икономика. Днешната икономическа наука не може да прави нищо друго,

освен да ускорява общата есхатология на научната икономия и на икономическата цивилизация. Не трябва обаче да се забравя, че научната икономия е елемент на икономическата цивилизация, така че да се есхатологизират двете заедно не е съвсем задължително. Бидейки икономически съпровод на икономическата цивилизация и оказвайки се по този начин неволно оръдие в есхатологизацията на икономическата цивилизация, научната икономия незабелязано започва да признава и собствената си есхатология. Доказателство за това е, че тя не може да даде отговор на основните предизвикателства на времето - икономически, хуманитарни, нравствени, духовни и т.н. Сегашната "чиста икономия" може добре да смята, но тя е много далеч от каквито и да е сериозни мирогледни разсъждения. Научната икономия работи против самата себе си. Като се е отказала от философията и като е станала технологична наука, тя е отслабила по този начин своята имунна защита и се е превърнала в много тясно и едностранчиво знание, лишено от многосмислие и многовариантност.

Седмо. Икономическата цивилизация е в драма, която все още не се превърнала в трагедия. Това по-скоро е колизия, която в един момент може да стане трагедия. Налице са само зловещи признаци за приближаващата се катастрофа. Затова все още са възможни два изхода от драмата - позитивен и негативен. Първият открива нов етап на живота, но напълно преобразуван, а вторият води към смъртта. Икономическият (научният, технологичният) човек е свободен от каквито и да е било ограничения освен материалните, които той сега обезателно преодолява. Такъв творещ човек създава своя свят, ориентирайки се само по своите потребности, които той сам създава, при това не в момент на откровение, а просто като ги измисля. Човешкият ум е насочен изключително към създаването на своите потребности, които отдавна са преминали границата на естествените, превръщайки се в неестествени (изкуствени), а в много отношения - и в протиеестествени потребности. Творещият човек създава своя неестествен и протиеестествен свят и никой не може да го задържи в този му стремеж. Поради това той може да бъде задържан само от продукта на своето творение - създадения от него изкуствен свят. Този изкуствен свят "или все пак ще достигне границите на разширението и развитието, на своето качествено усъвършенстване, или ще стане неизпълним за окръжаващия го първосвят, надвисвайки с цялата си изкуствена грамада над бездната на небитието, или ще направи живота съвсем нечовешки, а и поради това практически невъзможен, или просто ще изчерпи възможностите на одушевеното битие. Така или иначе, такъв свят обезателно ще срещне своето препятствие в лицето на самия себе си, т.е. пред естеството, или с голям и дори с много голям грохот ще загине."⁸ Така че има две възможности - или спасителна, т.е. апокатастична катастрофа на икономическата цивилизация, или гибелна, т.е. апокалиптична катастрофа на икономическата цивилизация.

⁸ *Осипов, Ю. М. Экономическая цивилизация и научная экономия...*, с. 38.

Критични бележки по теорията на Ю. М. Осипов

Няма съмнение, че теоретичните постановки на Осипов са оригинални (дори самобитни), много интересни и продуктивни. Икономическата наука може да се развива само ако се издигат нетрадиционни идеи, които според степента на тяхната обосновааност и доказуемост ще бъдат или потвърдени, или отхвърлени, но никога не трябва да бъдат охулвани. Защото всеки опит да се задълбочи познанието за икономическия свят, дори когато не възприемаме издигнатите постановки, заслужава адмирация, още повече, че процесът на отхвърлянето на идеи става стимулатор за прецизирането на вече доказани твърдения, за разработването на нови подходи, за придобиването на ново знание. Аз приемам като правдива определена част от идеите на Осипов, особено що се отнася до редица същностни особености на икономическата цивилизация, до възможността от нейната есхатология, до необходимостта да се извършат позитивни промени в икономическата наука, при което тя в по-голяма степен да се опре на философското знание, до същностните интерпретации на стойностния феномен, по същество разглеждан от него като системообразуващ фактор.

Наред с това обаче смятам, че в основната си част постановките на Осипов, особено за икономическата наука, са невъзприемливи, тъй като те или не отговарят на действителното състояние на нещата, или пък са продукт на неразбиране на развитието ѝ и на нейната методология, или пък са резултат от необосновано стесняване на познавателните ѝ възможности. Основен недостатък в теорията на Осипов е това, че той разглежда развитието на икономическата наука като преминаване (макар и наистина обективно) от едно състояние в друго, без да разбира (или поне без да показва, че го разбира), че развитието ѝ е усложняващо се (и обобщаващо) преминаване от едно състояние към друго, при което следващото състояние е по-обща *икономическа теория*, по отношение на която предходното състояние е само неин частен случай, дори и тогава, когато по-новата (но и по-обща) теория отхвърля някои неиздържали проверката на времето положения от по-старата (но и по-частна теория). Новата икономическа теория е обобщение на старата, а не е, макар и постепенно, откъсване от нея и резултат от превръщане на старата в нова теория, и дори не е обикновен синтез на старата теория с нови теоретични положения. Затова в действителност класическата икономическа теория е само частен случай на съвременната (некласическата), което, разбира се, показва, че съвременната (некласическата) икономическа теория не може да се сведе само до класическата. Некласическата е обобщение на класическата икономическа теория. Затова желанието да се премине от класицизъм само към неокласицизъм (обновен с новите реалности класицизъм) е по-скоро израз на носталгия, отколкото реалистична прогноза за бъдещото развитие на икономическата наука. По-нататък представяме накратко нашите критични

бележки относно отделни страни, аспекти и положения от теорията на Осипов.

*Относно същностната и феноменалистичната
теоретична икономика*

Ю. М. Осипов е *прав само отчасти*, като твърди, че политическата икономия (той има предвид класическата политическа икономия) е наука за същността на икономиката (т.е. е *същностна икономическа наука*, по-точно, но и по-неблагозвучно - същностностна, респ. е *същностна теоретична икономика*), а съвременната теоретична икономика - икономиксът (научната икономия според неговата терминология), е наука за икономическите явления, *явленческа икономическа наука* или, което е същото, *феноменалистична икономическа наука*, респ. е *явленческа теоретична икономика*, т.е. *феноменалистична теоретична икономика*. По-точната квалификация (по-точното определение) е, че политическата икономия е предимно *същностна икономическа наука*, респ. *същностна теоретична икономика*, докато икономиксът е *предимно явленческа икономическа наука* или, което е същото, *предимно феноменалистична икономическа наука*, респ. *явленческа теоретична икономика* или, т.е. *предимно феноменалистична теоретична икономика*.

Осипов пренебрегва различieto между метода на изследването и метода на изложението. Всяка наука има за задача да проникне от явлението (което съществува непосредствено и може да бъде обхванато непосредствено) към същността (която съществува опосредствано - чрез явлението, и може да бъде обхваната и разкрита чрез методите на науката). Ако явлението и същността се покриваха (съвпадаха), тогава нямаше да има необходимост от наука (тази необходимост възниква от обективно съществуващата сложност на зависимостите между непосредствено съществуващото явление и опосредствано съществуващата същност). На *първо време* науката започва своето изследване от анализа на явленията. Това с пълна сила важи и за политическата икономия. Тя е наблюдавала и изследвала милиони факти и зависимости от икономическия живот (т.е. милиони икономически явления), след което въз основа на научния им анализ стига до заключения за характеристиката и закономерностите на тяхната същност, т.е. *извършва се движение от икономическите явление към икономическата същност*). Следващият етап е движение в обратната посока - това е последваща проверка и потвърждение на откритите закономерности на икономическата същност във функционирането на икономическите явления, т.е. *извършва се движение от първото към второто*.

В действителност развитието на политическата икономия (и изобщо - на икономическата наука) е непрекъснат процес на постоянно редуване на тези два етапа. Друг е въпросът, че когато излага (представя) своя предмет и

резултатите от своите изследвания, политическата икономия се спира предимно на същността на икономическите явления и по-малко - на самите явления. Истина е също, че по отношение на гносеологичните си източници и на тяхното използване тя (в сравнение с икономикса) стои по-близо до философията (и затова изглежда по-малко прагматична), което я прави по-богата като теоретична наука. В този смисъл (по метода на своето изложение и по по-голямата си близост до философията) политическата икономия се представя като предимно същностна икономическа наука, докато икономиксът - като предимно явленческа (феноменалистична). Той също преминава през посочените два етапа на научно изследване - в посока от икономическото явление към икономическата същност и обратно. В противен случай той въобще не би бил наука. Но за разлика от политическата икономия икономиксът излага (представя) своите изследвания предимно в областта на икономическите явления и по-малко - в областта на икономическата същност (с което се стреми по-пълно да обслужи потребностите на съвременната икономическа практика и затова изглежда повече прагматичен), и освен това стои по-далеч от гносеологичните източници на икономическата теория (от философията). В този смисъл (по метода на своето изложение и по по-голямата си отдалеченост от философията) икономиксът отново се представя като предимно явленческа икономическа наука, а политическата икономия - като предимно същностна.

Има обаче още едно обстоятелство, което прави неправдоподобно твърдението на Осипов, че политическата икономия е същностна (само същностна) наука, а икономиксът - явленческа или още феноменалистична (само явленческа или още само феноменалистична). То се състои в обективното положение, че зависимостите между икономическото явление и икономическата същност са многопластови и затова същностната идентификация и явленческата (феноменалистичната) идентификация на икономическите зависимости са относителни. Научният анализ показва, че една същностна икономическа зависимост може да се проявява чрез друга икономическа зависимост в качеството ѝ на икономическо явление, но последната от своя страна (в качеството си вече на същностна икономическа зависимост) се проявява чрез трета икономическа зависимост (която е икономическо явление). Така че дадена икономическа зависимост може да представлява икономическо явление по отношение на една икономическа зависимост, но едновременно с това да представлява и икономическа същност по отношение на друга икономическа зависимост. Ако стъпим върху позицията на Осипов, не можем да отговорим на въпроса дали изследването на дадената икономическа зависимост е предмет на явленческа (феноменалистична) икономическа наука (явленческа теоретична икономика) или на същностна (същностна теоретична икономика).

В крайна сметка икономическото явление и икономическата същност са две страни на единния икономически обект (респ. на единния предмет на неговото

научно изследване), които са неразривно свързани помежду си. Някоя теоретична икономика (нито политическата икономия, нито икономиксът) не може да постигне своите цели, ако не се съобрази с това единство и не го изследва в неговата цялостност. Затова теоретичната икономика в своята пълнота трябва да бъде изцяло същностно-явленческа (същностно-феноменалистична) наука, т.е. същностно-явленческа теоретична икономика. Всяко разделяне на предмета на теоретичната икономика на същностен и явленчески е относително и даването на относително предимство (но не и на абсолютно, което е порочно) на едната или на другата страна може само да бъде функция от историческите условия, в които се развива икономическата наука (респ. теоретичната икономика), от непосредствените задачи (познавателни и практически), които стоят пред нея, и от обективните и субективните изследователски възможности на учениците-икономисти. Правилният път на развитието на икономическата наука днес е синтезът на икономикса и политическата икономика под наименованието теоретична икономика, което за краткост наричаме просто икономика. Това, че опитът на Осипов да направи такъв синтез по собствените му думи е бил неуспешен, не е доказателство за неговата невъзможност и непотребност.

Относно математическия образ на икономиката

Обвинението, което Осипов отправя към икономикса, че той е математизирана версия на икономиката (и затова представлява и технологикс), е неоснователно. Когато един математически образ на дадена реалност (в т.ч. и на икономическа реалност) е истинно (макар и субективно) нейно отражение, този образ, колкото и да е сложен и дори понякога неразбираем за лаика в разглежданата област, е необходим продукт на нейното научно изследване. Той е резултат от количествено-качественото изследване на единния същностно-феноменален икономически обект със специфичните средства на математиката, потребността от което произтича от специфичния характер на определени страни от характеристиките на този обект. От теорията на Осипов проличава, че той вижда потребността от математиката в изследването предимно на частните икономически въпроси (но не и на общите), както и предимно на икономическите явления (но не и на икономическата същност). Ето защо той разглежда засилената математизация на предмета на икономическата наука като момент от нейната ограниченост, тъй като по този начин тя била изследвала само частното (т.е. превръща се едва ли не само в частна икономическа наука) и само явленията (т.е. превръща се едва ли не само в явленческа икономическа наука). Това било доказателство за откъсването на икономикса от реалността. Причината за подобно невярно твърдение е в ограничеността на изходните предпоставки на теорията на Осипов: той смесва (и почти отъждествява) съотношението между общо и частно в икономическия обект със съотношението между неговата качествена и количествена страна, както и съотношението между икономическата същност и икономическото явление отново със съотношението между качествената и количествената страна на обекта; изобщо в икономическото общо

и в икономическата същност той вижда предимно икономическото качество, като пренебрегва съдържащото се в тях икономическо количество.

Да предположим най-напред, че математическият метод е призван да обслужи изследването на количествените зависимости в икономиката, изобщо - количествените характеристики на икономическия обект. Но количеството е диалектически неразривно свързано с качеството. Не може да има качество без количество, нито количество без качество. Това показва, че количествени характеристики има не само в частното, но и в общото, не само в явленията, но и в същността, т.е. че можем да говорим за качествена и количествена страна както на общото, така и на частното, както на същността, така и на явлението. Нещо повече, сложното е не само качествено, но и количествено сложно. Тук не е необходимо да привеждаме доказателства, че икономическото общо е много по-сложно от икономическото частно, а икономическата същност - от икономическото явление. Следователно математиката като средство за изследване на количествените зависимости и изобщо - на количествените характеристики, е в много по-голяма степен необходима за изследването на икономическото общо, отколкото на икономическото частно, както и съответно - на икономическата същност, отколкото на икономическите явления.

По-нататък един задълбочен анализ може да ни покаже, че математиката е средство (метод) за изследване не само на количествената, но и на качествената страна на икономическия обект. Най-висша форма на съществуване на качеството на един икономически обект (респ. на една икономическа система) е неговата (респ. нейната) структура. Структурата на обекта е негова качествена характеристика. Но както вече знаем, тя се описва от множеството от функционални зависимости между елементите на икономическия обект (на икономическата система). И тъй като икономическото общо е качествено много по-сложно от икономическото частно, както и икономическата същност - от икономическото явление, от това отново следва, че математиката в много по-голяма степен е необходима за изследването на икономическото общо, отколкото на икономическото частно, както и че в много по-голяма степен е необходима за изследването на икономическата същност, отколкото на икономическото явление.

Разбира се, математиката трябва да се възприема само като един от многото методи за научно изследване на икономическия обект (както на неговата същностна, така и на феноменалната му страна), който трябва да си взаимодействува с останалите методи. Тя не може да има някакъв специален приоритет (и примат) пред останалите методи освен в случаите, когато спецификата на целите, поставени пред конкретното научно изследване, изискват това. Но затова пък от казаното безусловно следва, че математическото изследване на икономическото общо има приоритет пред това на икономическото частно и че математическото изследване на икономическата същност има приоритет пред това на икономическото

явление. В светлината на този извод постановките на Осипов относно математическата интерпретация на икономическия предмет в съвременната теоретична икономика (респ. в икономикса) са напълно неприемливи.

Относно икономическата трансценденталност

Неприемлива е и постановката Осипов за наличието на две несъвпадащи си и едва ли не - на две независими помежду си части на икономическото знание: а) *научно икономическо знание*, което той разглежда едновременно като *не-философско* и като *не-трансцендентално*, и б) *философско икономическо знание*, което той разглежда едновременно като не-научно и като *трансцендентално*. (Тук се абстрахираме от вижданията му относно ролята на религиозното знание в теоретичната икономика и по-специално - в политическата икономия.)

Ще си позволя да означа тази постановка като *гносеологична икономическа дихотомия*, която се конституира между научното (не-философското) и философското (не-научното) икономическо знание, респ. между нетрансценденталното и трансценденталното икономическо знание. Не бих се наел да доказвам, че в действителност философията е наука и че философското знание не е не-научно и следователно то (в частност философското икономическо знание) е научно знание (в частност научно икономическо знание), макар че не всяко научно (в частност не всяко научно икономическо) знание е философско (в частност не всяко философско икономическо) знание (тъй като то е подмножество на научното знание, респ. философското икономическо знание е подмножество на научното икономическо знание в неговата цялост).

По-същественото е да обърнем внимание на проблема за трансценденталността в икономиката, който преди това означихме като *икономическа трансценденталност*. Той има най-пряко отношение към зависимостта между икономическата същност и икономическото явление, респ. между същностното и феноменалното (явленческото) в икономиката. Най-общо *трансценденталността* е прекрачване, преминаване отвъд границата на познатото (в по-общия смисъл - съществуване извън границата на познатото). Трансценденталността е наличието на *трансцендентално знание*, на знание извън опита, т.е. на априорно знание. Ето защо икономическата трансценденталност означава наличието на *трансцендентално икономическо знание*, на икономическо знание извън икономическия опит, следователно трансценденталното икономическо знание е априорно икономическо знание.

Въпросът за трансценденталността (при определени условия - за трансцендентността) първоначално е поставен и разработен във философията на *Емануил Кант*. Сега обаче може да се говори за нестрого и строго разбиране за трансценденталността, т.е. за наличието на нестрога и строга трансценденталност (които са форми на трансценденталността изобщо) и за нестрого и строго трансцендентално знание (които са форми на трансценденталното знание

изобщо). В тези рамки може да се говори за нестрого и строго разбиране за икономическата трансценденталност, т.е. за наличието на нестрога и строга такава (които са форми на икономическата трансценденталност изобщо) и за нестрого и строго трансцендентално икономическо знание (които са форми на трансценденталното икономическо знание изобщо) (вж. фигурата).

Съотношения между научното и трансценденталното икономическо знание

А. Под *нестрога икономическа трансценденталност* разбираме наличието на икономическо знание, което се намира извън пределите на чувствения и сетивния икономически опит, на икономическо знание, което непосредствено е недостъпно за сетивата. В този смисъл нестрогата икономическа трансценденталност е пълната форма на съществуване на

икономическата трансценденталност изобщо, пълното разбиране за нея като такава. Нестрогата икономическа трансценденталност е наличието на непосредствена априорна икономическа познавателна форма, на икономическо знание, което непосредствено е независимо от икономическия опит, изобщо - наличието на непосредствено априорна форма на икономическото знание, т.е. на такова, което непосредствено не е апостериорно (непосредствено не е дадено в чувствения, в сетивния опит).

Нестрогата трансцендентално икономическо знание (трансценденталното икономическо знание изобщо) е за същността на икономическия обект - то е същностно икономическо знание, постигнато чрез проникване в скритата зад икономическо явление същност на икономическия обект. То е още *нестрога трансцендентално същностно икономическо знание, трансцендентално същностно икономическо знание* в неговата пълна форма.

Всичко това обаче не означава, че нестрогата икономическа трансценденталност (която е непосредствено априорно икономическо знание) изключва като частен случай (като нейна разновидност) наличието вътре в себе си на опосредствано чрез икономическия опит (сетивния и чувствения опит) апостериорно икономическо знание, т.е. на икономическо знание, което в крайна сметка се съдържа в опита, но впоследствие е било преработено от икономическата наука, но вече извън сетивния и чувствения опит. С други думи, нестрогата икономическа трансценденталност не изключва наличието в себе си на опосредствано апостериорно икономическо знание. Това показва, че тя (т.е. пълната форма на икономическата трансценденталност, икономическата трансценденталност изобщо) се състои (се изпълва) от *две разновидности*.

Първо, това е строгата *икономическа трансценденталност*, която е *строга априорна*, т.е. *неапостериорна икономическа трансценденталност*. Под строга икономическа трансценденталност разбираме наличието на икономическо знание, което изобщо е недостъпно за икономическата наука (респ. за икономическата теория) и което изобщо не е преминавало през сетивния и чувствения икономически опит (и в крайна сметка не е апостериорно икономическо знание), т.е. разбираме наличието на *не-научно*, респ. на *не-теоретично икономическо знание* (което е извън икономическата наука, респ. извън икономическата теория), което заради това е предмет на вярата или на други, стоящи извън икономическата наука, начини за постигане на икономическото знание. Същностното икономическо знание, което е постигнато в рамките на строгата икономическа трансценденталност, т.е. изцяло извън опита и извън икономическата наука, ще означим още като *не-научно същностно икономическо знание*, респ. *не-теоретично същностно икономическо знание*.

Осипов отъждествява строгото трансцендентално същностно икономическо знание с трансценденталното същностно икономическо знание изобщо (с нестрогата трансцендентално същностно икономическо знание), поради което достига до неправилния извод, че научното икономическо знание е

само за икономическите явления и следователно икономическата същност може да бъде постигната (опозната, разкрита) само с помощта на не-науката и извън икономическата наука, т.е. само по строго трансцендентален начин. Затова той обявява икономикса (съвременната теоретична икономика) като изключително явленческа, изключително феноменалистична икономическа наука (а не като предимно явленческа, предимно феноменалистична икономическа наука), която поради откъснатостта си от философията и от религията била обречена да не може да прозре същността на икономическия предмет. Този негов подход е близък до икономическия агностицизъм, до признаването в крайна сметка на непознаваемостта на икономиката (макар че според него същността ѝ е познаваема, но само че чрез философията, която била уж не-наука, както и чрез религията).

Второ, това е опосредствано апостериорната икономическа трансценденталност, която може да бъде наречена още непосредствено априорна и опосредствано апостериорна икономическа трансценденталност. Под последното разбираме наличието на икономическо знание, което е достъпно за икономическата наука (респ. за икономическата теория), което първоначално е преминало през сетивния и чувствения икономически опит, но впоследствие е трансцендентно преработено извън този опит (икономическо знание, което непосредствено е априорно, но в крайна сметка, т.е. опосредствано, е апостериорно). С други думи, под това разбираме наличието на априорно научно икономическо знание.

Същностното икономическо знание, което е постигнато в рамките на опосредствано апостериорната икономическа трансценденталност, т.е. което е постигнато научно първоначално в икономическия опит и след това е научно преработено извън него, ще означим като априорно научно същностно икономическо знание.

Б. Априорното научно икономическо знание не е единствената разновидност на научното икономическо знание въобще. Последното се състои (се изпълва) от две разновидности - строго апостериорно икономическо знание и опосредствано апостериорно трансцендентално икономическо знание.

Втората разновидност на научното икономическо знание - опосредстваното апостериорното трансцендентално икономическо знание, вече беше разгледана.

Първата разновидност на научното икономическо знание е строго апостериорното. То е непосредствено апостериорно икономическо знание, непосредствено получено в чувствения и в сетивния икономически опит и което по-нататък не е подложено на трансцендентална преработка извън този опит. То е и първично, и окончателно апостериорно икономическо знание.

Пространството (зоната), в която се получава и разполага икономическото знание, ще означим като зона на икономическото познание. Тя представлява обединение от зоната на икономическата наука и зоната

на икономическата трансценденталност. Тези две зони не са дихотомни, а имат обща част, която е сечение помежду им. Общата им част, т.е. сечението, ще означим като зона на научната икономическа трансценденталност. Останалата част от зоната на икономическата наука (която е извън тази на научната икономическа трансценденталност) ще означим като зона на научната икономическа нетрансценденталност.

В. Основният недостатък на теорията на Осипов е, че той разглежда зоната на икономическата наука и зоната на икономическата трансценденталност като независими една от друга (т.е. че зоната на икономическото знание е дихотомия от тези две зони). Той не вижда, че те се пресичат, че помежду има определени взаимозависимости в научното изследване, посредством които научното феноменалистично икономическо знание се превръща в научно същностно икономическо знание.

Относно стойността и полезността

Ю. М. Осипов е напълно прав като твърди, че стойността е същностно и трансцендентално икономическо явление и е необходимо да бъде разработена по-цялостна теория за нея. Самият той прави интересни разсъждения относно нейната природа и зависимости с други икономически категории, което заслужава най-голямо внимание. Не можем обаче да се съгласим с твърдението, че бидейки същностно и трансцендентално явление, тя е непознаваема със средствата на науката, а трябвало да се използват други, ненаучни средства (които граничат с прозрението). Не можем да се съгласим и с неговото становище, че полезността, след като е предмет на икономикса, спада към категорията на осезаемите и повърхностните икономическите явления и следователно тя не е същностна категория. Напротив, полезността е толкова същностна икономическа категория, колкото и стойността. И всички онези полезни разсъждения, които той прави за стойността, би могъл все така плодотворно да ги направи и за полезността.

Прави са онези автори, които смятат, че трябва да се извърши конвергенция (сближаване) на икономикса с политическата икономия. Необходима е икономика (икономическа теория), в която с еднаква сила трябва да бъдат разработени проблемите и на икономическата същност, и на икономическите явления, и на взаимозависимостите между тях. Основно място в една такава *същностно-явленческа икономика* трябва да заеме обобщена теория за стойността и полезността, които са равнопоставени по своята значимост и сложност, в т.ч. и по тяхното значение във формирането на пазарните категории, най-вече на цените на продуктите. Това може да бъде решено в следните направления:

Първо. Необходимо е да бъде изградена по-цялостна *ингредиентна теория на икономиката*. Икономиката е система, която преработва *входни икономически ingrediente* в *изходни такива*. Тези ingrediente обаче трябва да бъдат класифицирани най-малко на две равнища - на икономически явления (т.е. на феноменно равнище) и на икономическа същност (или още на трансцендентално равнище), като икономическата същност намира външен израз в икономическите явления). В този смисъл

можем да говорим за явлениячески (феноменни) и за *същностни икономически ингридиенти*. Производствените фактори и произвежданите с тяхна помощ продукти са явлениячески (феноменни) икономически ингридиенти, като по-специално производствените фактори са входни феноменни икономически ингридиенти, а произвежданите продукти са изходни такива. Икономическата система преработва производствените фактори в продукти.

Стойността и полезността са същностни (още и трансцендентални, но научно познаваеми) икономически ингридиенти. Те принадлежат към групата на ценностните икономически ингридиенти. По-специално стойността е входен същностен и ценностен икономически ингридиент, а полезността е изходен такъв. Зад това, че икономическата система преработва производствените фактори в продукти, се крие дълбоко скритото зад тях същностно положение, че в крайна сметка се извършва преработване на стойността в полезност. Икономическата наука трябва в еднаква степен да разработи проблемите на равнопоставените категории стойност и полезност в една обща теория, в която класическата политическа икономия и съвременният икономикс са само нейни частни случаи.

Второ, известно е, че в субективната политическа икономия, както и в съвременния икономикс, едно от централните места заема понятието за *пределна полезност*. Според нея за единица време (да приемем условно, че това е едно астрономическо денонощие) нарастването на притежаването и потребяването на даден вид благо (да приемем, че то е продукт на производството) намалява. Пределната полезност на единица благо е прирастът на общата полезност на цялото количество от това благо, който прираст е породен от нарастването му с една единица. Пределната полезност на единица благо намалява (но в рамките на единица време), защото се извършва ускоряващо се насищане в задоволяването на исторически и субективно формиралото се равнище на потребностите на отделния индивид. Действа *законът за намаляващата пределна полезност* на благата.

Трябва да се разработи и теория за пределната стойност. При постоянни други условия (в т.ч. и при постоянна технология и квалификация на работника) според тази теория за единица време (да приемем условно отново, че това е едно астрономическо денонощие) индивидът може да произведе по-малко или по-голямо количество от благо, ако променя равнището на своята интензивност. Всяко новопроизведено от него благо (в рамките на единицата астрономическо време) означава допълнителен труд в смисъл на допълнителна интензивност, което води до нарастване на създадената от него през тази единица от време обща стойност. Пределната стойност на единица благо е прирастът на общата стойност на цялото произведено количество от него, който прираст е породен от нарастването с една единица на количеството на благо. Пределната стойност на единица благо нараства (но в рамките на единицата време), защото се извършва ускоряващо се изчерпване на исторически и субективно формиралото се равнище на способностите на отделния индивид да се труди (тъй като преди да

е възстановил отново работната си сила, той се уморява и изхабява). Действа закон за нарастващата пределна стойност на благата. По такъв начин може и трябва да се разработи цялостна теория за стойността, която е огледално симетрична на теорията на полезността. Нещо повече, в рамките на тази теория (но на същностно и трансцендентално равнище) може да се говори и за пределна полезност на стойността и пределна стойност на полезността.

Трето. Посочените положения се отнасят до *индивидуалната полезност* и *индивидуалната пределна полезност*, както и до *индивидуалната стойност* и *индивидуалната пределна стойност*. Субективната политическа икономия, както и съвременният икономикс, по същество признават именно само индивидуалната полезност и индивидуалната пределна полезност. Малко са тези, които смятат, че съществува обществена полезност и обществена пределна полезност. (Тук умишлено не засягам теорията за общественото благосъстояние, която има по друга същност). Основният мотив срещу въвеждането на *обществената полезност* и на *обществената пределна полезност* е, че индивидуалните полезности на отделните субекти са качествено различни, количествено несравними помежду си и следователно неадитивни и несумируеми. А щом това е така, от индивидуалните полезности не може да бъде извлечена някаква обществена полезност, както и обратното - не може да се покаже как индивидуалните полезности са някакво проявление на обществената. В действителност икономиксът тихомълком използва обществената полезност, след като борави с понятието пределна полезност на парите (независимо дали тя е постоянна, или променлива величина) и след като говори за изравняване на съотношенията между пределните полезности на продуктите на отделните индивиди със съотношенията между техните цени, но при различни количества на благата за отделните индивиди.

По същия начин много поддръжници на теорията на стойността (макар и да признават съществуването на обществената стойност) отхвърлят възможността за нейното измерване, тъй като индивидуалните стойности са качествено разнородни и следователно неадитивни и несумируеми. Така че обществената стойност витае в тях по някакъв тайнствен и строго трансцендентален начин. Мотивът е в това, че индивидуалните производителности на труда, индивидуалните му интензивности и индивидуалните му сложности са нееднородни. Тук между другото бих искал да спомена, че трудностите по редуцирането на различията между индивидуалните (субективните) полезности на продуктите са не по-малки от тези по редуцирането на различията между индивидуалните (субективните) стойности на продуктите.

И още нещо, след като оперираме с понятието за *пределна полезност на парите*, няма никакви основания да не оперираме и с понятието за *пределна стойност на парите*. Между тях настъпва изравняване в условията на *съвършена конкуренция*. Това означава, че не само съотношенията между пределните полезности на продуктите, но и между

пределните им стойности са равни на съотношенията между цените на тези продукти. Това пък от своя страна още веднъж показва, че стойността и полезността са равнопоставени и че с помощта на парите те по равнопоставен начин се проявяват в цените на продуктите.

Върху тази основа може да се направи изводът, че парите изпълняват не само функцията на мярка на стойността, т.е. има не само парична мярка на стойността, но че те изпълняват и функцията на мярка на полезността, т.е. има и парична мярка на полезността. Като величина паричната мярка на стойността е обратнопропорционална на пределната стойност на парите и затова може да бъде наречена още пределна парична оценка на стойността. От своя страна като величина паричната мярка на полезността е обратнопропорционална на пределната полезност на парите, поради което може да бъде наречена още пределна парична оценка на полезността. В своята общност паричната мярка на стойността и на полезността образуват групата на паричните мерки на ценностните икономически ingrediente. Пределната стойност на парите, пределната парична оценка на стойността, пределната стойност на полезността, пределната полезност на парите, пределната парична оценка на полезността и пределната полезност на стойността, наред с пределната стойност и пределната полезност на продуктите, образуват система от основополагащи категории в икономическата теория.

Четвърто. Възможно и необходимо е да бъде разработена и обобщена теория за *обществената стойност* (в т.ч. и за *обществената пределна стойност*), както и за обществената полезност (в т.ч. и за обществената пределна полезност). Това може да стане, ако се конституира една *релятивистка теория за стойността и за полезността*. Населението на една държава (например от 100 млн. човека) може да бъде измерено с едно-единствено число, макар отделните единици от това число да са напълно различни индивиди (бели, черни, жълти и червени, мъже и жени, образовани и необразовани, силни и слаби и т.н), защото като представители на народонаселението те са равнозначни. Затова в рамките на релятивистката теория индивидуалните потребности на всяко лице за единица време (като възпроизводствени полезни потребности, а не например потребностите му от наркотици), както и индивидуалните му способности за единица време да се труди (като възпроизводствени полезни способности, а не желанието му да работи до самоубийствени граници), могат да бъдат оценени с по единица. С други думи, потребностите на всяко лице за единица време са равни на единица обща полезност и неговите трудови способности са равни на единица обща стойност. Значенията на индивидуалните пределни полезности са представени като относителни дялове от единицата обща полезност, които с нарастване обема на притежаваните и потребяваните блага намаляват, но тяхната сума е в границата на въпросната единица. По същия начин пък значенията на индивидуалните пределни стойности също са представени като относителни дялове от

единицата обща стойност, които с нарастване на обема на произвежданите блага нарастват, но тяхната сума също е в границата на въпросната единица. Ако този релативистки подход бъде приложен, следват три извода:

1. Съотношенията между *относителните индивидуални пределни полезности* на продуктите вътре в потреблението на отделния индивид са равни на тези между техните абсолютни значения, респ. съотношенията между *относителните индивидуални пределни стойности* на продуктите в производството при отделния индивид също са равни на съотношенията между техните абсолютни значения. Съотношенията между относителните пределни полезности и *относителната обща полезност* (която е сума от тези пределни полезности и не може да бъде по-голяма от единица) за отделния индивид са равни на тези между техните абсолютни значения. По същия начин съотношенията между относителните пределни стойности и *относителната обща стойност* (която е сума от тези пределни стойности и също не може да бъде по-голяма от единица) за отделния индивид отново са равни на съотношенията между техните абсолютни значения. Определянето на индивидуалната абсолютна гранична обща полезност и на индивидуалната абсолютна гранична обща стойност, които се представляват от две гранични относителни единици, е въпрос на конкретни разчети в областта на производството и потреблението по групи индивиди с близки потребителски характеристики, съответно с близки трудови характеристики.

2. Към анализа на индивидуалната относителна обща полезност, индивидуалните относителни пределни полезности, индивидуалната относителна обща стойност и индивидуалните относителни пределни полезности на отделния субект е приложим същият математически апарат, който се прилага и към анализа на техните абсолютни значения в икономикса.

3. Относителните общи полезности (респ. относителните пределни полезности) на продуктите, потребявани от различните субекти, както и относителните общи стойности (респ. относителните пределни стойности) на продуктите, произвеждани от различните субекти, са адитивни и сумируеми и следователно са изходна база за определянето на *относителните обществени пределни полезности* и на *относителните обществени пределни стойности* на продуктите, съотношенията между които са равни на съотношенията между цените на тези продукти в условията на съвършена конкуренция. Във връзка с това трябва да бъдат отбелязани още четири момента.

Първият е, че формирането на относителните обществени пределни стойности на продуктите върху основата на техните относителни индивидуални пределни стойности се опосредства от фирмената икономика, теорията за чието функциониране е добре разработена в съвременния икономикс.

Вторият момент е, че констатирането на несъвпадения в горните съотношения индикира наличието на *несъвършена конкуренция*, чиято теория е също добре разработена в икономикса.

Трето, от по-общата теория за стойността и полезността следва, че в икономиката има две ценностни метрики - *стойностна* и *полезностна*, където първата е *входна ценностна метрика*, а втората - *изходна ценностна метрика*. Независимо от това тяхно системно различие обаче икономическите ingrediente от всички фази на възпроизводствения процес се оглеждат едновременно както в стойностната, така и в полезностната метрика. Това показва, че икономическото пространство е своеобразно сечение от тези две метрики и че всички икономически ingrediente на възпроизводствено равнище (както на входа, така и на изхода на икономическата система) са измерими и могат да бъдат измерени двояко - както в единици обществена стойност, така и в единици обществена полезност. В пазарната икономика тези две същностни измерения (чрез стойността и чрез полезността) намират своето общо феноменно отражение в паричното изражение (под формата на цени), което става огледало едновременно както на стойностния, така и на полезностния свят. Докато цените са категории на феноменно (т.е. на явленческо) равнище, а стойността и полезността - на същностно, то парите (паричният измерител) са обективният атрибут на трансформацията на икономическата същност в икономическо явление, т.е. те са преносителят на икономическата информация от трансценденталния в обзримия икономически свят (чрез пределната стойност и пределната полезност на парите). При това, за разлика от твърденията на Осипов, в тази трансформация, която свързва априорната с апостериорната икономика, няма нищо тайнствено и непостижимо за науката.

Четвъртият момент е, че разработването на теорията на пределната стойност (като равнопоставена на теорията на пределната полезност), както и разработването на релятивистката теория за полезността и стойността, не отхвърлят досегашните основни постановки в политическата икономия (защото средните величини, които тя използва, са частен случай на пределните величини), както и не отхвърлят и досегашните постановки в икономикса (защото обществената полезност се гради върху основата на субективната полезност, която запазва своето значение). Изобщо става дума за конструктивно доразвитие на съществуващата теория, без по същество да се отхвърлят досегашните ѝ положения. Последните се запазват, като новите положения обобщаващо се надграждат върху тях.